

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ НА ЕВОЛЮЦІЮ СУБ'ЄКТНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В СУЧАСНІЙ ГЛОБАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ

Анотація. Суб'єктність Європейського Союзу в глобальній політиці виникла із його появою і еволюціонує протягом його історії, охоплюючи різні сфери життя людства, в т. ч. міжнародної системи в його рамках. На цю суб'єктність істотно впливають процеси і явища в різних частинах Землі. Не виняток і російсько-українська війна у сфері діяльності «Східного партнерства» ЄС. Однією з причин цієї війни став саме успішний вплив м'якої сили Брюсселя як глобального актора, «світової цивільної держави» на держави-учасниці «Східного партнерства», який змусив офіційну Москву вдатися до останнього наявного в неї інструмента – воєнної сили як засобу впливу на Україну. Утім, російсько-українська війна не здатна підірвати вплив ЄС як глобального актора у сфері «м'якої безпеки» – «світової цивільної держави», який не базується на жорсткій воєнній силі. Однак російська агресія в Україні є безпосереднім викликом «м'якій і жорсткій» безпеці Євросоюзу і може підштовхнути його формувати свій воєнний потенціал саме як мілітарної (геополітичної) сили, яка з огляду на потенціал жорсткої сили (могутності) Євросоюзу неминуче буде суперпотужною глобальною масштабу. Що створює проблеми у стосунках ЄС з іншою наддержавною структурою – НАТО, із якою Євросоюз традиційно мав поділ сфер компетенції у Європі.

Ключові слова: Європейський Союз, глобальна політика, міжнародна суб'єктність, російсько-українська війна.

THE INFLUENCE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT ON THE EVOLUTION OF THE INTERNATIONAL ACTORNESS OF THE EUROPEAN UNION IN MODERN GLOBAL POLICY

Summary. The European Union international actorness in global politics arose with its emergence and has evolved throughout its history.

---

¹ **Тишкун Юрій**, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка», yurii.y.tyshkun@lpnu.ua

The security architecture of European and Euro-Atlantic spaces

---

EU international actorness is significantly influenced by processes and phenomena in different parts of the world. Contemporary Russian-Ukrainian war ambiguously affects the international actorness of the European Union. One of the reasons for the Russian-Ukrainian war was the successful influence of the EU's soft power on Ukraine as a member of the Eastern Partnership. – Russia could lose influence over Ukraine as a result of the success of the EU Eastern Partnership. However, the Russian-Ukrainian war is unable to undermine the EU influence as a global actor in the field of “soft security” – a “world civilian state” that is not based on brutal military force. But Russia's aggression in Ukraine is a direct challenge to the “soft” and “hard” security of the European Union and forces it to shape its military potential as a military (geopolitical) force. The potential of the EU's brute force inevitably means that the EU will be a superpower. The militarization of the EU creates problems for it in its relations with NATO, with which the European Union has traditionally shared areas of competence in Europe.

Key words: *European Union, global politics, International actorness, War between Russia and Ukraine.*

Російсько-українська війна, яка триває з лютого 2014 р. і активізувалась із 24 лютого 2022 р., вже впливає на найрізноманітніші аспекти життя людства (як то загроза голоду, розповсюдження ядерної зброї тощо), і з плином часу її системний вплив на глобальне суспільство, зокрема на його політичний каркас – міжнародну систему – буде лише зростати. Не виняток – найбільше і найскладніше на даний час міжнародне інтеграційне об'єднання і планети, і Європи – Європейський Союз, яке тривалий час намагається позиціонувати себе як одного з найбільших і найпотужніших глобальних акторів. У цьому контексті важливо зрозуміти, як конфлікт офіційних Москви і Києва впливає на Брюссель. Адже останній не зможе діяти в планетарному масштабі і проектувати свою силу (як «розумну», так і її окремі складові частини – «жорстку» чи хоча б «м'яку») на інші континенти, не маючи змоги адекватно реагувати на комплексну (і м'яку, і жорстку) загрозу собі у власному найближчому оточенні, офіційно визначеному як сфера «Європейської політики сусідства», у якій триває «пожежа конфліктів за всім периметром і на Півдні, і на Сході» (за визначенням С. Немирича і А. Поліщука)².

Утім, практичний аналіз впливу російсько-української війни на

---

² Сергій Немирич, Андрій Поліщук 2019-й. Що далі? *Дзеркало Тижня* 28 квітня 13:20 2019

поточну суб'єктність ЄС у глобальній політиці передбачає розуміння її параметрів, а також історії, для того щоб зрозуміти, чи згаданий вище інтенсивний міжнародний конфлікт в Східній Європі може змінити глобальну суб'єктність ЄС.

Терміни «глобальна суб'єктність» ЄС (the EU's global actorness) і його дещо вужчий за змістом синонім – міжнародна суб'єктність (EU international actorness) широкоживані в західній науковій думці і усталені. Вони відштовхуються від мінімального визначення суб'єктності в міжнародній політиці, яке спеціально для випадку Євросоюзу запропонували Ш. Бретертон і Дж. Воглер. Згідно з ним суб'єктність – це здатність певного актора «формулювати цілі та приймати рішення і таким чином брати участь у певній формі цілеспрямованих дій». Звідси здатність ЄС бути глобальним актором виростає із його *можливості* (зростання Союзу як актора за рахунок середовища, яке дозволяє таке зростання або ні), *присутності* (здатності ЄС впливати на поведінку інших акторів просто будучи собою – як мирний проект регіональної інтеграції, який створює добробут для своїх громадян) та *здатності* (внутрішнього контексту діяльності ЄС, який впливає на дипломатичні можливості та інструменти Союзу і його здатності втілити їх у власній присутності за кордоном)³. Така суб'єктність ЄС зумовлює його «нетипову ідентичність», яка визначає практичні переваги і недоліки діяльності Союзу на глобальній арені. Так, «нетипові» характер (atypical character) та ідентичність ЄС як міжнародного актора зумовлюються і його багатонаціональністю, і його статусом недержавного актора. Ключовим обмеженням ефективності ЄС на глобальному рівні є суперечлива, амбівалентна взаємодія між його міжнародною присутністю і глобальною суб'єктністю. Вона підвищує очікування зовнішніх спостерігачів від можливостей для дії Євросоюзу як міжнародного актора, але обмежує його міжнародні ролі і поточну глобальну суб'єктність. При цьому ЄС є «ефективним [глобальним] актором» у тих сферах діяльності, у яких на наднаціональний рівень – Європейських Співтовариств

---

³ Münevver Cebeci The Implications Of Brexit For The EU'S Security And Defence Actorness In The World *Ankara Review of European Studies* s. 292.

передана чітка компетенція його держав-членів («низькі політики», такі як торгівля, технологічний розвиток тощо). Саме у цих сферах зовнішньої діяльності ЄС визнається як ефективний актор, з міцною, безумовною роллю на міжнародній сцені⁴. Згідно з Ніком Райтом, кількість таких множинних сфер політики всередині Євросоюзу зростає із поглибленням інтеграції його держав-членів⁵.

Унаслідок успіхів Євросоюзу в захисті своїх цінностей та інтересів у сферах «низької» політики він може виступати потужним міжнародним гравцем в глобальному масштабі у формі «цивільної світової держави», яка завдяки своїм гігантським масштабам і економічній могутності надзвичайно успішна у: просуванні спільних торгових інтересів її членів щодо решти економік планети; ідейно-ціннісній боротьбі з недемократичними режимами в різних кінцях Землі, зокрема завдяки успішній співпраці з іншими демократіями Заходу; санкційному тиску як на економічних, так і ідейних та політичних конкурентів ЄС⁶. Які під тиском останнього змушені проходити «європеїзацію» (яка визначається Р. Айзінгом як «глибинний вплив... розвитку» Європейського Союзу на його держави-учасниці, зокрема «переорієнтування напрямків та форм політики до того рівня, на якому політична та економічна динаміка ЄС стає частиною організаційної логіки національної політики та її творення»; «прийняття спільних для ЄС рішень, після чого вони інкорпуються в логіку локального дискурсу, ідентичностей, політичних структур і локальних політик»)⁷.

І навпаки, згідно із Н. Райтом, ЄС «майже імпотент» у сферах «високої політики, які охоплюють «зовнішню політику, безпеку і юстицію та внутрішні справи», де інтеграція його членів перебуває

---

⁴ *Caterina Carta* Abstract Close enough? The EU's global role described by non-European diplomats in Brussels *External Perceptions of the European Union as a Global Actor*.

⁵ *George Kyris and Tomas Maltby* The European Union as a global actor: present and future challenges p. 1.

⁶ *Вагнер В.* Цивільна світова держава? Зовнішня політика та політики оборони і безпеки Європейського Союзу *Європейська інтеграція* С. 378.

⁷ *Айзінг Р.* Європеїзація та інтеграція: концепти дослідження ЄС *Європейська інтеграція* С. 255, 257.

майже на стадії ембріона⁸ оскільки в цій сфері національні уряди зберігають свою роль⁹, що істотно обмежує і глобальну компетенцію, і суб'єктність ЄС у цих сферах. Остання проблема Євросоюзу відображається в тому, що втілення Планів Спільної політики безпеки та оборони Євросоюзу (Common Security and Defence Policy, CSDP) залежить від того, як члени Союзу сприймають його спільні проблеми. Втілення цієї спільної політики підриває «чума XIX–XX ст.» – націоналізм, ефективно підриваючи єдність ЄС через чинний в ньому принцип однотайності членів Союзу в ухваленні спільних рішень. Натомість дрібні європейські країни, не маючи спільної стратегії, але маючи національні інтереси, шантажують ЄС своїм вето і тим самим різко звужують європейську свободу дій у сфері безпеки, навіть нейтралізують воєнні роль і значення Євросоюзу, його ефективність. Щобільше, цим вони створюють в політиці безпеки ризики як для Європи, так і для США¹⁰. Через це Євросоюзу у сфері високої безпеки, у воєнній сфері наразі залишається більше об'єктом, ніж суб'єктом світової політики, попри багату імперську історію кількох його членів і глобальні амбіції¹¹ і точно не може стати гравцем із впливом, «міцнішим ніж раніше», «стратегічно суверенним» «провайдером міжнародного миру і безпеки» до 2030 р., як це прогнозувалось в його документах¹². Натомість для того, щоб втілити гіпотезу (нео)реалістів про ЄС як повноцінну супердержаву – конкурента США у воєнному значенні цього слова у XXI ст.¹³, ЄС має створити ефективний механізм узгодження інтересів його членів, збільшити ефективні сукупні військові видатки і зробити величезні інвестиції у власну

---

⁸ *George Kyris and Tomas Maltby* The European Union as ... p. 1

⁹ *Caterina Carta* Abstract Close enough? The EU's global role described by non-European diplomats in Brussels.

¹⁰ *Вебер Ф.* Європа в глобальному просторі безпеки на початку нового десятиліття. Частина I *Дослідження Австрійського інституту європейської політики та політики безпеки* 04.01.2021

¹¹ *Немирич С., Поліщук А.* 2019-й. Що далі?

¹² *Kaim M.* Compass or Wind Chime? An Analysis of the Draft “Strategic Compass” of the EU *SWP Comment* 2022/C 03, 17.01.2022

¹³ *Вагнер В.* Цивільна світова держава? ... С. 378

силову компоненту, зокрема в систему командування та управління, розвідку потенційної європейської армії поза межами НАТО, а не просто «поступово розвивати проект PESCO». Без цього Збройні сили окремих держав-членів Союзу, за винятком Франції і Швеції, обмежено здатними до проведення масштабних автономних бойових дій поза рамками НАТО¹⁴. Наразі в безпековій і оборонній сфері можливості ЄС як потенційного глобального актора істотно зменшились через Brexit і його наслідок – втрату Союзом Великої Британії – держави зі значною військовою потугою, а також дипломатичною вагою і значною міжнародною репрезентацією¹⁵. В умовах коли ЄС не володіє стратегічною автономією і не здатен захистити себе, як і в минулому, безпека європейських держав критично залежить від НАТО, тобто від США¹⁶. У цих умовах НАТО може існувати без ЄС, але ЄС ніяк не може існувати без НАТО¹⁷. Незважаючи на тривалі (починаючи з 1954 р.) зусилля Франції та інших прихильників збільшення воєнного потенціалу ЄС і зміцнення його воєнної ідентичності та «стратегічної автономії» від Північноатлантичного Альянсу (НАТО) та особливо від США, активізовані після 2017 р.

Описане вище дозволяє стверджувати про функціональний розподіл компетенцій в Європі між згаданими вище міжнародними урядовими організаціями (ЄС і НАТО): НАТО зберігає свою воєнну роль в глобальному, континентальному і північноатлантичному масштабі, тоді як «цивільна» ідентичність ЄС цьому лише сприяє, а налагодження тісних інституційних зв'язків Євросоюзу і Північноатлантичного Альянсу, на нашу думку, лише зберігає такий функціональний розподіл.

Свою чергою, усвідомлення змісту і параметрів глобальної суб'єктності ЄС дозволяє розглянути історію її формування. Так, фактичну присутність у глобальній політиці попередника ЄС –

---

¹⁴ Немирич С., Поліщук А. 2019-й. Що далі? *Дзеркало Тижня* 28 квітня 13:20 2019

¹⁵ Münevver Sebeci The Implications Of BREXIT For The EU'S Security And Defence Actorness In The World s. 291.

¹⁶ Немирич С., Поліщук А. 2019-й. Що далі?

¹⁷ Вебер Ф. Європа в глобальному просторі безпеки на початку нового десятиліття.

Європейських Співтовариств можна зафіксувати з 1957 р., коли Співтовариства започаткували двосторонні стосунки з державами Африки, Карибського моря і Тихого океану. Однак ця діяльність швидше фіксувала стан стосунків між Європейськими Співтовариствами і колишніми колоніями їх держав-членів. Натомість свої інтереси та ідентичність на глобальній арені Європейські спільноти вперше спробували проявити в 1970–1980 рр., коли в них виникла можливість для маневру між США і СРСР під час розрядки Холодної війни між Сходом і Заходом. Згодом, із закінченням Холодної війни, Європейські Співтовариства спробували виступити потужним міжнародним гравцем в глобальному масштабі у формі «цивільної світової держави», яка компенсує свої обмежені військові можливості економічною могутністю¹⁸.

З 1995 р. присутність ЄС на глобальній арені активізувалась за рахунок широкого поясу держав на трьох континентах – в Європі, Азії та Африці: Західних Балкан, Північної Африки і Західного Середземномор'я в рамках Середземноморського Союзу (EUROMED, Барселонського процесу) та європейських держав-членів колишнього СРСР у 2009 р. Однак наразі, після активної глобальної експансії ЄС за рахунок його м'якої сили, Об'єднана Європа натомість змушена реагувати на масштабну нестабільність на своїх довжелезних кордонах, дії проти неї РФ, КНР і навіть США (за президентства Д. Трампа). Через це вона вимушена реагувати на закиди на кшталт «якщо Європа не здатна бачити себе світовою державою, то вона щезне», озвучені президентом Франції Еммануелем Макроном у листопаді 2019 р.

Відповідно, усвідомлення статусу ЄС як специфічного глобального актора, «цивільної світової» держави, яка має надзвичайну міжнародну потугу у сфері «низьких політик» (окремих, прикладних сфер державного управління, переданих членами Союзу на наднаціональний рівень) і може через неї тиснути на будь-якого свого сусіда і, взагалі, на будь-яку державу Землі, але реально не володіє компетенцією у сфері «високої політики» (жорсткої, воєнної безпеки) і через це у відповідній

---

¹⁸ Вагнер В. Цивільна світова держава? Зовнішня політика та політики оборони і безпеки Європейського Союзу *Європейська інтеграція* С. 378.

сфері покладається на безпекову допомогу НАТО протягом своєї історії, який функціонально доповнює Європейські Співтовариства і в Європі, і поза її межами. Що й зумовлює умови оцінки впливу російсько-українського конфлікту на суб'єктність ЄС у глобальній політиці. Так, слід враховувати те, що саме обмежені спроби впливу (правового, економічного, культурного тощо) ЄС як «світової цивільної держави» в його найближчому оточенні (зоні, охопленій Європейською політикою сусідства, а точніше – на держави-члени Східного партнерства) стали однією з причин сучасного російсько-українського конфлікту, зокрема його активної фази. Оскільки взаємне бажання України та ЄС до інтеграції і його успішне втілення у формі Угоди «Про асоціацію», функціонування поглибленої і всеохопної зони вільної торгівлі, безвізового режиму між Україною і ЄС, підготовка між ними «повітряного безвізу» (Угоди «Про відкрите небо») та «промислового безвізу» (уніфікації промислових стандартів) тощо на фоні відставання темпів інтеграції (але не торгівлі) між ЄС і РФ бачилось еліті і масам останньої як перспектива остаточної втрати України як своєї сфери впливу в міру успішної «європеїзації» останньої і її підготовки (в довгостроковій перспективі) до подання заявки на вступ в Євросоюз через виконання Маастрихтських і Копенгагенських критеріїв членства в останньому. Ця загроза і спричинила російсько-українську війну як спробу попередити можливість подання Україною заявки на членство як державою, на території якої триває збройний конфлікт; через створення груп, зацікавлених у блокуванні такого вступу і «європеїзації» України через створення вороже налаштованих щодо цього ЛНР і ДНР; через спробу прямої окупації України і її ліквідації як держави, яка би могла бути суб'єктом стосунків з ЄС (зовні) і «європеїзації» суспільства (всередині).

З іншого боку, з т. з. функціонального розподілу компетенцій між ЄС і НАТО в Європі російсько-українське протистояння ні в його напівлатентній фазі конфлікту низької інтенсивності на Півдні і Сході України (2014–2022 рр.), ні на етапі повномасштабної високотехнологічної війни високої інтенсивності (з 24 лютого 2022 р.) не здатне підірвати суб'єктність ЄС на регіональному і тим більше глобальному рівні у сфері «жорсткої безпеки», оскільки останній у воєнній сфері

більше покладається на свого інституційного партнера у цій сфері – НАТО, аніж діє самостійно. І навпаки, можемо припустити, що саме російсько-український конфлікт може підштовхнути Євросоюз до підвищення ролі і значення його воєнної компоненти (могутності) на різних рівнях і, відповідно, зростання його глобальної суб'єктності як саме військового союзу, оскільки учасниками цієї війни безпосередньо на кордонах Союзу є два його найбільші європейські сусіди – РФ і Україна, а опосередковано він охоплює ще більше сусідів і партнерів ЄС (Білорусь, Молдову, Грузію, Вірменію, Азербайджан), на території яких знаходяться російські війська і сильний вплив офіційної Москви, і держави-члени Союзу вже відчувають на собі вплив цієї війни (українські біженці), наслідки взаємних російсько-європейських економічних і культурних санкцій тощо.

Саме статус ЄС як «цивільної світової держави» російсько-українська війна жодним чином не поставила під сумнів з 2014 р. дотепер. Навпаки, її початок і ескалація є свідченням успішності відповідного глобального статусу Євросоюзу. Адже саме успіх його угод («Про асоціацію», «Про стабілізацію та асоціацію», про безвізовий режим і про безвізову та/або преференційну торгівлю тощо), успішна адаптація законодавства і технічних стандартів ЄС з різними державами Старого світу, зокрема пострадянськими і посткомуністичними державами, державами «Третього світу», членами Європейської політики сусідства (ЄПС), зокрема, Середземноморського союзу і Східного партнерства сформував тренд на зближення України з Євросоюзом і її «європеїзацію», що, в довгостроковій перспективі, врешті-решт відірвало би офіційний Київ від офіційної Москви, яка, врешті-решт, вирішила не «європеїзуватись» (у тому розумінні терміна, який прийнятий в ЄС) і не брати участь у ЄПС. У цих умовах послідовні спроби Росії: зірвати ратифікацію угоди «Про асоціацію» між Україною і ЄС на Вільнюському саміті Східного партнерства 28-29 листопада 2013 року в Литві і підштовхнути В. Януковича розігнати за допомогою поліції «Євромайдан» у листопаді 2013 р. – лютому 2014 р., окупація Криму в лютому 2014 р. і гібридна війна на Донбасі з березня 2014 р., два випадки прямого введення російських військ на Донбас у 2014–2015 рр. і підписані за їх підсумками

квazіміжнародні протоколи «Мінськ-1» і «Мінськ-2» між Україною і Росією, врешті-решт, початок відкритої міждержавної війни з 24 лютого 2022 р. – свідчать саме про нездатність Росії подолати своїми засобами «м'якої сили» успішний вплив ЄС як «цивільної держави» на Україну і, через це, необхідність прямого захоплення і окупації останньої, використовуючи війну, збройну силу як «останній доказ королів» [5], щоб зупинити «європеїзацію» офіційного Києва. З огляду на це стійкий тренд до європеїзації України, незважаючи на її внутрішні проблеми, нестабільну економіку і непослідовні реформи, відкриту війну, може бути практично ідеальним типом (у веберівському розумінні) успішності впливу ЄС як «світової цивільної держави» за кордоном. Відтак якщо такий його «м'який вплив» працює в надзвичайно несприятливих умовах України, то він може бути більш успішним і в інших регіонах планети, де немає комбінації настільки несприятливих умов (війна, демографічна депопуляція, екологічна катастрофа) і є типові для багатьох країн проблеми (корупція, слабкість державних і бізнес інститутів, економічна криза).

Звідси можна констатувати те, що така ситуація в Україні доводить, від протилежного, успішність впливу ЄС як «світової цивільної держави» на інші держави планети, якщо навіть такі потужні наддержави, як Росія, зі значним потенціалом «м'якої» сили і економічними ресурсами, не можуть протиставити Євросоюзу альтернативного потенціалу «м'якої сили» і змушені вдаватись до відкритого застосування «жорсткої» сили, щоб зірвати «європеїзацію» держав (у цьому випадку – України) в їх «традиційних» сферах геополітичного впливу.

Список літератури

- Айзінг Р. Європеїзація та інтеграція: концепти дослідження ЄС. *Європейська інтеграція* / уклад.: М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 255–274.
- Вагнер В. Цивільна світова держава? Зовнішня політика та політики оборони і безпеки Європейського Союзу. *Європейська інтеграція* / уклад.: М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 377–394.

- Вебер Ф. Європа в глобальному просторі безпеки на початку нового десятиліття. Частина 1: Дослідження Австрійського інституту європейської політики та політики безпеки. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/geopolitics/yevropa-v-globalnomu-prostori-bezpeki-napochatku-novogo-desyatylittya-chastina-1/>.
- Немирич С. 2019-й. Що далі? URL: https://zn.ua/ukr/article/print/international/2019-y-scho-dali-309691_.html.
- Carta Caterina Abstract Close enough? The EU's global role described by non-European diplomats in Brussels. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780203866917-24/close-enough-eu-global-role-described-non-european-diplomats-brussels-caterina-carta>.
- Cebeci Münevver The Implications Of Brexit For The EU'S Security And Defence Actorness In The World. Режим доступу: URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1910773>.
- Hardwick D. Is the EU a Normative Power? URL: <https://www.e-ir.info/2011/09/03/is-the-eu-a-normative-power/>.
- Kaim M. Compass or Wind Chime? An Analysis of the Draft “Strategic Compass” of the EU. URL: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/strategic-compass-of-the-eu-compass-or-wind-chime>.
- Kyris George The European Union as a global actor: present and future challenges. URL: <http://eprints.lse.ac.uk/49391>.
- Le canon classique français. URL: https://artillerie.asso.fr/basart/article.php3?id_article=1015.